

Informatiecentrum De Homanshof – Staatsbosbeheer

Impressie van de tentoonstellingsteksten
Door: Manon Laterveer – de Beer / mei 2009
Ontwerp: Platvorm, Amsterdam

Tussen de houtwallen

Anloërdiep

Op loopafstand van informatiecentrum De Homanshof liggen groene kamers, verscholen tussen het loof. Een tochtje langs het Anloërdiep biedt verrassende doorkijkjes op de graslanden langs de beek. Ooit dienden de houtwallen als grens tussen de percelen. Nu vormen ze het decor van een bloemenzee.

De omgeving van Anloo is een schoolvoorbeeld van het Drentse beek- en esdorpenlandschap. In het beekdal stroomt de beek als een natuurlijk uitgangspunt. Hogerop liggen de akkers (essen) en de heidevelden. Deze elementen zijn door middeleeuwse boeren aan het landschap toegevoegd. Het patroon van beekdal, essen en velden vinden we keer op keer terug.

Houtwallen

Vanuit de lucht is goed te zien hoe het beekdal van het Anloërdiep is opgedeeld in groene kamers. Er staan 'muren' van houtwallen omheen. Vóór de aanplant van de bomenrijen waren de beekdalen gemeenschappelijk boerenbezit, net als de heidevelden. Dat veranderde door een toenemende behoefte aan hooi voor het vee. De eerste houtwallen werden aangelegd in de zeventiende eeuw. Bij het Anloërdiep gebeurde dat later. Pas in 1848 was het hele beekdal in percelen verdeeld.

Markesteen

In de middeleeuwen gebruikte men zwerfkeien om de grenzen van gemeenschappelijke gronden aan te geven. Genoemd naar de 'marken' – verenigingen die de onverdeelde gronden beheerden – heet de steen een 'markesteen'. Het exemplaar langs het Anloërdiep geeft het driemarkenpunt aan tussen Anloo, Gasteren en Schipborg. De marken werden aan het eind van de negentiende eeuw verdeeld.

Het Drentse beek- en esdorpenlandschap

Middeleeuwse boeren hadden het niet gemakkelijk in het Drentse Aa-gebied. De arme zandgronden waren ongeschikt voor akkerbouw. De beekdalen waren te nat. Daarom bedachten de boeren een manier om de natuurlijke omstandigheden naar hun hand te zetten. Ze verrijkten de akkers met heideplaggen, vermengd met mest. De groenlanden langs de beek leverden wintervoer voor het vee, dat de rest van het jaar op de heide graasde. Deze aanpak zorgde voor een systematische indeling van het landschap die tot op de dag van vandaag is bewaard.

Op de heide

Balooërveld

Oren en ogen krijgen rust op het Balooërveld. Er heerst een passende stilte bij de vergezichten. Dit is het grootste heideveld in het Drentsche Aa-gebied. Het ligt zo'n twaalf meter boven de zeespiegel, op een zandplateau dat deel uitmaakt van de Hondsrug. De hoogteverschillen ontstonden zo'n 200.000 jaar geleden. Gletsjers schoven voort en boetseerden het land.

Nu is het Balooërveld van levensbelang voor de laaggelegen beken. Regenwater zakt weg in het zand. In de diepte komt het water keileem tegen: een mengsel van fijnkorrelig materiaal, zand en grind dat door de gletsjers is achtergelaten. Daar kan het water niet doorheen. Het zoekt een weg naar het beekdal en voedt de beken.

Bos werd heide

Zonder de middeleeuwse landbouw waren er nu geen heidevelden geweest. De boeren lieten hun vee – eerst runderen, later schapen – op de hooggelegen zandgronden grazen waar bomen waren gekapt. Het doorlopende grazen hield de heide in stand. Bomen kregen geen kans om uit te groeien. 's Avonds brachten de boeren het vee naar de stal. Daar verzamelden ze de mest. Vermengd met heideplaggen ging de mest op de akkers (essen), nabij het dorp. Er was tien keer zoveel heide nodig om een oppervlakte van de es te bemesten.

Vroege boeren

De middeleeuwse boeren waren niet de eersten die hun stempel op het Drentse landschap drukten. Al in de ijzertijd (circa 800 – 50 jaar v.Chr.) bedreven mensen hier akkerbouw. In een schaakbordpatroon legden ze velden aan van ongeveer veertig bij veertig meter. Opgeworpen walletjes eromheen gingen verstuiwing van de grond tegen. De zogenoemde 'Celtic fields' werden gebruikt als akker, weidegebied en huisperceel. Afwisseling van gewassen en

bemesting door het vee voorkwamen uitputting van de grond.

Middeleeuws spoor

Voor middeleeuwse reizigers vormde het Balooërveld een begaanbaar terrein. Het lag hoog en droog. De omringende beekdalen en moerassen waren ongeschikt voor paard en wagen. De route over de heide lag op de weg tussen Coevorden en Groningen. Dagenlang waren de reizigers onderweg. Hun karren ploegden door het zand en sleten diepe geulen uit. De reizigers volgden elkaars spoor, net zolang totdat de wielen kwamen vast te zitten. Dan kozen ze een andere route. Als herinnering liggen hun karrensporen nu stil op de heide.

Door de beek

Tegenwoordig eindigt de bundel karrensporen over het Balooërveld in het noordelijk gelegen landbouwgebied. Vroeger liep de route verder door het beekdal, richting Gasteren. Bewijs hiervoor is geleverd in de beek. Op zes plaatsen in het Gasterense Diep zijn stenen gevonden, door mensen neergelegd. Dit waren doorwaadbare plaatsen ofwel 'voorden', net breed genoeg voor een paard met wagen.

Souvenir uit de ijstijd

Op het Balooërveld is een overblijfsel te vinden uit de ijstijd: een pingoruïne. Een ondergrondse ijsmassa (pingo) duwde de grond omhoog. Toen het warmer werd smolt het ijs. De heuvel stortte in. Er ontstond een ondiepe plek in het landschap, omringd door een wal. De bodem van de kuil bestaat uit keileem, waarop water blijft staan.

Middenin de prehistorie

De Strubben Kniphorstbosch

Een bezoek aan de Strubben Kniphorstbosch is als het maken van een tijdreis. Het gebied is een archeologisch reservaat, met sporen van vroegere bewoners. Verscholen tussen de bomen liggen geheimzinnige bulten, begroeid met gras. Dat zijn grafheuvels. Ze zijn niet door de natuur gemaakt maar door mensenhanden. Ook liggen er steenhopen, alsof ze door reuzen zijn opgestapeld. Deze hunebedden herinneren ons aan de tijd waarin de eerste mensen zich in dit gebied vestigden. Dat was zo'n vijfduizend jaar geleden. Permanente bewoning en de ontwikkeling van landbouw vormden het landschap voor eens en altijd.

Hunebedden

De plek waar hunebedden liggen, zegt iets over het verleden. Er moeten zwerfkeien voorhanden zijn geweest om ze te kunnen bouwen. Gletsjers die in de ijstijd vanuit Scandinavië naar ons land schoven, namen de keien mee en lieten ze achter. Later sleet de ondergrond deels weg en kwamen de zwerfkeien tevoorschijn. De eerste landbouwers in het gebied – de Trechterbekercultuur – gebruikten de reuzenstenen voor hun grafmonumenten. Kleine stenen waarmee ze de holten in het bouwwerk opvulden zijn nu verdwenen. Zo ook de aarden heuvel eromheen.

Grafheuvels

Vanaf de late steentijd (circa 3.000 v. Chr.) tot aan het begin van onze jaartelling maakten mensen niet langer hunebedden. Om hun doden te begraven wierpen ze heuvels van zand en heideplaggen op. Verspreid in de Strubben Kniphorstbosch zijn er zestig van die grafheuvels te vinden. Staand bij een grafheuvel moet u eigenlijk de bomen en struiken eromheen wegdenken. Kale bulten, liggend op opvallende plekken in het landschap; zo zagen grafheuvels er

oorspronkelijk uit. De begroeiing is er later bijgekomen.

Galgenberg

Dat er een weg langs de Galgenberg loopt is geen toeval. Vanwege zijn oorspronkelijke ligging in een open landschap deed de grafheuvel dienst als richtingaanwijzer. In de middeleeuwen werd er een galg op neergezet. Een afschrikwekkend voorbeeld voor reizigers langs deze route! Later is de galg verwijderd. Er kwam een steen voor in de plaats om de grenzen tussen Anloo, Schipborg en Zuidlaren te markeren.

Strubben

De bomen waaraan de Strubben Kniphorstbosch zijn eerste naam dankt, zijn grillig gevormde eiken: de strubben. We vinden ze waar de boeren hun vee lieten grazen, op weg naar de heide. De boomstronken of stobben ('strubben') kregen geen kans om een echte boom te worden. Ze maakten steeds nieuwe uitlopers. Aan het eind van de negentiende eeuw veranderde de landbouw. Het vee liet de eiken met rust. De eikenstruiken groeiden uit tot de knoestige bomen die het gebied nu zo uniek maken.

Kniphorstbosch

De kaarsrechte beukenlanen in het Kniphorstbosch vormen een groot contrast met het afwisselende strubbengebied. Dat de beuken nagenoeg allemaal even groot zijn komt omdat ze tegelijk zijn aangeplant. Dat gebeurde aan het eind van de negentiende eeuw. Boeren verloren hun interesse in de heidegronden, die toen flink waren uitgeput. Ze verkochten stukken grond aan rijke mensen, zoals de familie Kniphorst. Zij maakten er bos van.

In het plantenparadijs

Eexterveld

Wie de ware aard van het Eexterveld wil ontdekken, moet door de knieën gaan. Dankzij de afwisseling tussen hoog en laag, droog en nat, groeien overal andere planten. Vaak zijn ze klein en onopvallend. Maar geen enkele plek in het Drentsche Aa-gebied kent zoveel bijzondere soorten. Het is een plantenparadijs voor fijnproevers.

Het Eexterveld is een brongebied: de geboorteplaats van beken. Afwisselende bodemlagen van zand en keileem laten grondwater door of houden het juist tegen. Ondiep, voedselarm grondwater en zuur regenwater mengen met elkaar. Alweer een variatie waarvan speciale planten houden. Het water stroomt af naar de Scheebroekenloop en het Anloërdiep.

Hoog of laag, droog of nat

De verschillen op het Eexterveld vallen te begrijpen vanuit het verleden. Zo'n 200.000 jaar geleden schoof hier een gletsjer voorbij. Onder zijn gewicht vervormde de ijsmassa het landschap en wreef hij bodemdeeltjes fijn. Nu is er van de gletsjer niets meer te bekennen. Wat hij achterliet zijn de hoogteverschillen en een bodem van fijnkorrelig materiaal, zand en grind (keileem). Daarop blijft het water staan. Delen waar oerstormen zand over het keileem hebben geblazen zijn droger. Het water zakt erin weg.

Terug naar de heide

In de middeleeuwen was het Eexterveld een heidegebied, afgewisseld met natuurlijke stroompjes en hooilanden. Boeren lieten er hun vee grazen en maaiden eens per jaar. Halverwege de vorige eeuw werd het gebied ontgonnen. De heide moest wijken voor veeteelt en akkerbouw. Geulen werden rechtgetrokken voor een snelle waterafvoer. Hobbels en kuilen verdwenen. Alles stond in het teken van efficiënt landgebruik. In 1989 werd het Eexterveld een natuurgebied. De situatie van voor de heideontginning keert langzaam weer terug. De natuur krijgt de ruimte.

Drie-eenheid

Op het Eexterveld bestaat er een innige band tussen een vlinder, een plant en een mier. Het gentiaanblauwtje legt haar eitjes op de klokjesgentiaan. De rupsen knagen zich door de bloem naar binnen. Na tien dagen komen ze weer tevoorschijn en laten zich volgevreten op de grond vallen. Knoopmieren komen op de rupsen af, die hetzelfde ruiken als hun jongen. Ze nemen de rupsen mee naar hun nest om hen te verzorgen. De volgende zomer verpoppen de rupsen en verlaten als vlinders het mierennest.

Langs de beek

Oudemolense Diep

Als een zilveren lint slingert het Oudemolense Diep zich in het zonlicht door het beekdal. Stilstaand langs de oever is goed te zien hoe het water kalmpjes stroomt. Er is een gering hoogteverschil. Daardoor zoekt het water een weg naar beneden. De beek maakt grillige bochten. Het water schuurt de oevers uit of legt op beschutte plekken juist zand neer. Het is een dynamische leefomgeving. Planten halen af en toe natte voeten, dieren hebben de keuze tussen meer of minder stromend water. De beek regisseert de natuur.

Gevormd door de ijstijd

Ooit was het noordelijk deel van Nederland een ijzingwekkende vlakte. Zo'n 200.000 jaar geleden schoven gletsjers als bulldozers over de Drentse grond. Vanwege hun enorme gewicht en schurende werking vervormden ze het aardoppervlak. In de glijrichting van de gletsjers ontstonden geulen en ruggen. Na de ijstijd volgde een warmere periode. Het ijs smolt, smeltwater stroomde via geulen naar zee. Er ontstond een patroon van smeltwatergeulen. Dit is nog steeds af te

lezen in de huidige loop van de Drentse beken.

Boven, midden, beneden

Iedere beek kent een begin en een einde. Een beek ontspringt in de bovenloop en stroomt via de middenloop naar de benedenloop. Gaandeweg wordt de beek steeds breder. Daardoor gaat hij minder hard stromen en verliest hij zijn grillige vorm. In de midden- en benedenloop stroomt mineraalrijk grondwater (kwel) in de beek.

Kwel: voeding voor de beek

Het stromende water in de beek moet steeds worden aangevuld. Dat gebeurt via regen en sneeuw, maar ook vanuit de bodem. Regenwater zakt op hoger gelegen delen de grond in. Het ziet na een reis van soms wel tweehonderd jaar weer het licht. Dan heet het 'kwel'. Dat is heel speciaal water omdat er mineralen als kalk en ijzer in zitten, afkomstig uit de grond. Gebieden met kwel kennen een bijzondere plantengroei.

Foto's: Manon Laterveer-de Beer